

Nikola Hohnjec

TEOLOGIJA RADA¹

I. O radu općenito

Ako je nekad u određenom civilizacijskom razdoblju bilo teško razabrati i dati pravi naziv elementu koji određuje strukturu, daje nadahnuće i vrijednosti, koji je, tako reći njezino središte života ako ne i vrhovna vrijednost, danas bez oklijevanja možemo reći da se ljudi slažu u tome da suvremeno razdoblje označe kao civilizaciju rada.² Rad je pojam i počelo svakog čovjekova angažmana. On je izričaj čovjekove specifičnosti i veličine. Ivan Pavao II. u enciklici o radu sažeto tvrdi da je rad bitni ključ cijeloga društvenog pitanja (LE 3).

Izričaj »rad« i njegova stvarnost bremeniti su raznim utjecajima i odnosima. Ljudski je rad embivalentan: s jedne strane, radom je kao prvotnim elementom izgradnje postignut napredak, a, s druge, postoje opasnosti od zagađenosti, ratnih razaranja i nuklearnog uništenja, uzrokovanih upravo radom. Rad je po sebi neutralna stvarnost povjerena čovjekovu znanju i moći. Rad ne može imati svoj smisao-, stoga rad ne daje smisao čovjeku, nego čovjek daje smisao radu. Rad ostavlja svoj trag i na čovjeku. Zato čovjek nije samo ono što je bio nego i ono što radi pa možemo reći da rad mijenja to što jest. Čovjek, međutim, nikada u radu ili u nekom djelu ne daje sebe cijela. On daje dio sebe koji ostaje, ali ga rad ne nadvisuje.

Moderni radni svijet bio je nekršćanski, a u srži i protukršćanski. Tematika je rada i počela ulaziti u teologiju tek pedesetih godina, a u etiku u našim danima. Rad se, dakle, ne događa

¹ Članak sadrži prošireno predavanje sa simpozija profesora teologije u uskrsnom tjednu od 22. do 24. travnja 1987. u Mariji Bistrici pod naslovom »Koncilsko učenje o vrijednosti rada i o čovjekovom sudjelovanju s Bogom Stvoriteljem u dovršenju stvaranja«.

² Usp. M.—D. CHENU, »Rad i stvaranje«, u *Svesci* 1 (1967) br. 1, str. 12.

mimo ili, još manje, protiv Boga. Čovjek je radom postigao dostojanstvo. Po njemu je stekao i svoju neovisnost. Držeći se upravo prirodne datosti rada i etičkih pravila, čovjek radnik postaje suradnik i nastavljač Božjega djela za ljudsko dobro i boljitak svijeta. Rad se, naime, pojavljuje kada i čovjek, pa se rad može smatrati kriterijem čovječnosti.

II. Rad u izvorima

Radu želimo pristupiti s pomoću izvora. Već sam lingvistički pristup govori da je rad naporan («*bonum arduum*»), ali i da usrećuje. Objava nam donosi pravo evanđelje rada. Na temelju svoje bogosličnosti čovjek nastavlja Božje djelo stvaranja (Post 1), jer on čuva i kultivira zemlju (Post 2). Tako je rad sastavni dio čovjekova bivovanja: po svojem radu čovjek omogućuje život (2 Sol 3). Marksizam u radu vidi preobraznu snagu odnosa i stanja.

1. Lingvistički pristup radu

Jezični pristup radu želi nas dovesti do spoznaje da proučiti pojmove, riječi i govor znači proučiti čovjeka sama.³ Čovjek nije izmislio govor, nego je govor nastao zajedno s čovjekom i narastao upravo onoliko organiziran i kaotičan kao i sam čovjek. Možemo uistinu reći da čovjek govori da bi se odmjerio, usporedio sam sa sobom, s drugima i da bi pokazao kolik je.⁴ Jezično-terminološki pristup radu želi pokazati isto.⁵

U njemačkom starosaksonskom jeziku »Arbeit« upotrebljava se u jednakome značenju kao i mučnina, nevolja i teškoća. I danas ista riječ znači napor, muku i trud. Tako pojam *rad* sadrži predodžbu o nekoj prisilnoj nuždi koja stvara potrebu, trpljenje i umor. Sam izraz kao oznaka napornog, nevoljkog i teškog potvrđuje etimologija francuske riječi »travail«, »tripalus« (tripalara — mučiti), što znači jedan od triju stupova za koji su privezivali konja da ga lakše potkuju. »Travaileur« je u srednjem vijeku sudska oznaka onoga koji vodi parnicu. Također se u istome jeziku za ženu u porođajnim bolima kaže »en travail«. Riječ »labeur« (laborare) doživjela je neobičan razvoj: dok u početku znači samo specijalni rad kojim se bavi samo posebni sloj ljudi, kasnije poprima pogrđan prizvuk za sve one koji podnose pokoru. Hrvatska riječ »težak« («težačiti»), tj. nadničar, poistovjećuje se s pojmom »težak« i »teškoća«. I čovjek je pozvan na djelo jer Božja dje-

³ Usp I. ŠKARIĆ, »Govor, čovjek i univerzum«, u *Encyclopedia moderna* 4 (1969) br. 9, str. 79.

⁴ Na istome mj.

⁵ Lingvistički pristup radu dobrim se dijelom temelji na momemu članku »Biblijsko-teološki pristup radu«, u *Kateheza* 6 (1984) br. 2, str. 56—66.

la nisu za njega povlastica koju bi on kao korisnik mogao luksuzno promatrati i bezbrižno uživati. I on mora težačiti, mora postati slugom i robom, što upravo znači hebrejski termin »aboda« kao oznaka za rad. Litvanski glagol »kopati«, tj. sjeći na komadiće, koji je nastao od istozvučnoga slavenskoga glagola »kopati«— postoji i u hrvatskome — *Veliki rječnik Novoga zavjeta* povezuje s grčkom riječi »kopos«, rad.⁶ Odatle se dade zaključiti da se »kopos« upotrebljavao za tvrdnu obradu zemlje. Ruski »trud«, rad, poznat i u hrvatskome, uz razliku u značenju, kao da pokazuje početnu amorfnost i tvrdoću koju treba svladati naporom. Riječ »trudnoća« u nas kao i u francuskom podsjeća na rad koji je imao biti spontan, pun radosti, ali je onomu koji djeluje u stvarnosti tvrd, pun boli i nosi obilježje kazne. Druga ruska riječ za rad, »rabota«, upućuje na onoga koji mora prvotno raditi, a to je sluga i rob, kao što se vidi i u slovenskom gdje »rabiti« znači »trebati«. U indijskom jeziku iz 16. st. termin »raditi« nabijen je najizrazitijim tonom mučnine tako da ima isti korijen kao i riječ umrijeti.

Dok sva ova izlaganja znače dinamičniju potrebu zahvata, zanimljivo je da u slovenskom jeziku »delo« anticipira buduće djelo pa imaju istu riječ za rad i djelo. Premda nerado rad povezujemo s radošću, čini se da to nije puka eufonija; rad je uistinu praćen radošću. Dar je Božji veseliti se plodovima rada i uživati ih (Prop 5, 18). Rada se obično lačamo spremno i voljno. Kućni, zanatski i poljski poslovi pojedinačno i skupno često su praćeni radosnom pjesmom. Još izrazitiji i mnogo veći optimizam možemo utvrditi u vijetnamskom jeziku gdje riječ »sre« izražava stvarnost sastavljenu od zanatstva, umijeća i religije. Rad, ljepota i svetost odjednom se sjedinjuju.

Sam živi Bog ostvaruje se onda kada radi. Starozavjetni izraz »melaka« obuhvaća stvoriteljsko djelo i ujedno se upotrebljava za sadašnji Božji zahvat u svijet. To je povijest postojanosti Božjega plana čije je ostvarenje počelo u stvaranju kada Bog poput čovjeka radi, umara se i odmara. On se veseli dobru, a žalosti zlu činu. Molitva i djelo jedna su stvarnost tako da »ergon« (djelo, rad), prema Bertramu, znači svako djelovanje i sve djelatnosti: umjetničke, slikarske i pjesničke, a upotrebljava se i za ženin rad u kući i muškarčev u javnosti.⁷ Novi zavjet tom mnoštvu pribraja znakove — čudesa i misionarski rad.

Lingvistika kao da potvrđuje i zaključuje koliko je kreativnosti čovjeku bilo potrebno kada je u povijesti htio izgraditi nešto lijepo što će posvetiti i služiti za posvećenje. Otuda možemo lako razumjeti evolutivne mogućnosti nada u industrijskom društvu u

⁶ Usp. F. HAUCK, »kopos«, u *ThWNT*, III, str. 827.

⁷ Usp. G. BERTRAM, »ergon, ergasomai«, u *ThVNT*, II, STR. 633.

kojemu postoje raznovrsni stručni radovi i posebni novi nazivi za rad i poziv. Osim toga, rad je danas naziv za svako zauzimanje kojim se čovjek bavi. Lingvistička strana rada htjela nam je pokazati da su jezik i govor izloženi svim zgodama i nezgodama stvarnosti života u svijetu.

Tako terminološki pristup radu može biti most od ljudskog iskustva do biblijske poruke o radu.

2. Rad kroz Objavu

Crkva je uvjerenjena da je rad temeljna dimenzija ljudskoga postojanja na Zemlji. To uvjerenje kao i enciklika o radu Ivana Pavla II. (LE) i svaki teološki pristup radu tumači se iz vrela objavljene riječi, osobito od stvaranja na početku Knjige Postanka. To je prvo evanđelje rada: »I vidje Bog da je dobro« (Post 1). Biblija, dakle, poznaje stvarnost rada i njegovo značenje.⁸

U Bibliji je istaknuta stvaralačka strana rada. U prvome stvaranju govori se o skladu čovjekove naravi, da on kao korporativna stvarnost, kao muž i žena, a u odnosu prema Bogu kao sličnost i njegova slika, vlada i podlaže sebi stvorenja prirode, osobito živa bića (Post 1, 28). Bog nije završio i usavršio svijet, nego je čovjek pozvan da ga usavrši i ukrasi na temelju svoje slike djelatnoga Boga Stvoritelja. Po nalogu da podloži zemlju čovjek upravlja svijetom u pravednosti i u svetosti. Čovjek nastavlja Božje stvaralačko djelo i u stvaralačkoj moći sudjeluje u neprekidnosti života svoje vrste i uređenja svijeta.

Čovjek obrađuje i čuva Božje djelo stvaranja, govori se u drugom izvještaju o stvaranju (Post 2, 15). Taj biblijski prikaz o stvaranju izražava čudesan optimizam. U vrtu se ne spominje čudo raslinja i užitak osjetila, već je tu rad kao čovjekovo određenje. Nije postojalo, a nije se ni dalo predstaviti, sretno stanje bez rada. Rad je ovdje bitan sastavni dio čovjekova bivovanja. Život bez rada ne bi bio dostojan čovjeka. Bog je dao čovjeku zemlju da je obrađuje i čovjekov rad uklapa se u Božju stvaralačku gestu: svijet je bez čovjeka nedovršen i samo čovjek iznosi na svjetlo bogatstva koja se kriju u stvorenim stvarima, tako da svojim radom gradi sutrašnji, bolji svijet. Čovjeku je taj rad bio veselje, a ne muka, jer nije bio prisiljen, nego se rado prihvaćao rada. Rad ni-

⁸ Biblijski teološki sažetak pretpostavlja izlaganje odnosnih starozavjetnih mjesta u analizi I. Goluba, *Čovjek slika Božja*, Zagreb 1968; A. Rebića, *Biblijska prapovijest*, Zagreb 1972. i C. Westermanna, *Genesis, Kap 1-11*, u nizu NOTH, »Biblischer Kommentar«, Band 1/1 i G. von Rada, *Das erste Buch Mose, Genesis*, Göttingen 1972. O Pavlovoj poruci konzultirali smo se kod W. Trillinga, *Der zweite Brief an die Thessalonicher* u nizu »Evangelisch-theologischer Kommentar zum Neuen Testament«, Band 14, Neukirchen 1980. i G. Friedricha, *Der zweite Brief an die Thessalonicher*, u nizu »Das Neue Testament Deutsch«, Göttingen 1976.

je kazna jer čovjek u svojemu prvotnom stanju neiskvarenosti radi, i nema traga nevoljkom podnošenju rada. Nigdje se ne govori da je posao u edenskom vrtu bio prijeko potreban za čovjekovo životno uzdržavanje, ali je sigurno da je čovjek i onda jeo od rada svojih ruku. Rad je demitiziran: nije ljudska ni božanska kazna, nego pripada čovjekovu postojanju jer životni prostor koji mu je dodijeljen traži rad.

Bog hoće rad, koji je sastavni dio života i normalna aktivnost (Ps 104, 23; Sir 7, 15), tako da Dekalog ne poznaje zapovijedi: »Ne budi lijen!« U Isusovim riječima ne nalazimo posebnu zapovijed o radu, naprotiv, jedanput zabranu prevelike brige za rad i življenje (Mt 6, 25–34).

Rad je praćen blagoslovom. Uspjeh djela ljudskih ruku dolazi od Boga (Pnz 15, 16; Job 1, 10). Ali već od samoga početka zbog slobodna čovjekova izbora rad je povezan s prokletstvom. Ljudska je djelatnost pokvarena grijehom (GS 37). Ambivalentnost i početni pesimizam odviše je dao pečat kršćanstvu. Stoga situacija biblijskog pristupa nije najsretnija. Rad je, osobito manualni, mučno dobro. Ali Objava je i puna optimizma kada govori: »Ne spominjite se onog što se zbilo, nit mislite na prošlo« (Iz 43, 18). Doći će vrijeme kada Bog bude progovorio »po Sinu koga je postavio baštinikom svega i po kome je stvorio svijet« (Heb 1, 3). Punina vremena, u kojoj je Krist postao prvorodenac i glava svega stvorenja. ^zapravo je vrhunac Božjih djela u vremenu. Čovjek je pozvan na suradnju s Kristom i izgradnju svijeta. I molitva to pospješuje: »i molitva im je na djelo usmjerena« (Sir 38, 34).

U teologiji vrijednosti rada i etičkom ponašanju u radu govori nam Pavao (2 Sol 3, 6–13). Poruke apostola Pavla imaju ključnu važnost i za duhovnost rada (LE 26). U solunskoj zajednici vladaju nerad i nered: neaktivni su ondje gdje bi morali biti aktivni, a zauzeto radini tamo gdje treba da vlada opuštenost. Pavao riječju »a-taktos« — netaktičan, označuje život bez reda i rada. On stoga poziva na crkveni red o dužnosti rada. Pragmatično načelo govori da svakidašnji moral traži rad: »Tko neće raditi, neka i ne jede!« (2 Sol 3, 10). O nužnosti rada Pavao daje kao uzor sama sebe: zapovijed o etičkom ponašanju ima normativnu vrijednost. Pavao postaje uzor — »typos«. Rečenica skriva i opasnost za one koji uistinu ne rade kao što su bolesni, stari i djeca. Ali ovdje imamo jasno rečeno: »tko neće raditi«, kamo ne spadaju ljudi neprikladni za rad. Rad pripada u red zajednice. Pavao nam daje upute za dnevne dužnosti radnoga građanskog života. Građanska marljivost i radni etos kršćanske su kreposti. On želi pokazati da živo iščekivanje paruzije znači i potpuni angažman u zemaljskim zadacima. Pavlu je uspjelo da isticanjem dužnosti spremno isključi fetišizam rada, a jednako tako rad se ovdje ne slavi kao bogos-

lužje.⁹ Pavao ima uzor u Isusu Kristu koji je za zemaljskog života bio radnik (Mk 6, 3) i sin radnika (Mt 13, 55). Tako i Isus služi i radi poput svojeg Oca: živi evanđelje rada jer i sam bijaše čovjek rada (LE 26). Kristov je život jasan: on pripada svijetu rada pa može biti uzor radu i radniku.

Teologiju treba osloboditi od analize koja objašnjava što je rad, ali i od opravdanja zašto i čemu rad.¹⁰ Radije treba poći od iskustva koje je nastalo od kršćanskog uvida da rad stvara osobne odnose, služi solidarnosti i komunitarnom životu. Rad proizlazi od čovjeka i njemu se vraća. Možda je na istoj crti danas upravo najaktualnija slika Krista s pregačom (Iv 13). On, Gospodin i učitelj na svojim učenicima — prvim vjernicima, obnavlja službenički čin pranja nogu da bi ih učinio dostojnima zajedništva stola Gospodnje večere.

Čini se da biblijski govor o radu ne odgovara današnjoj civilizaciji: rad je u Bibliji bio primitivan i u svemu drukčiji od rada u suvremenom industrijaliziranom društvu. Onda se nije znalo za napredak postignut radom. S druge pak strane, nije postojala opasnost da za veći broj ljudi ponestane rada. Rad je doduše, u Bibliji bio mučan, ali nije, međutim, poznavao ni moderna otuđenja kao što su izrabljivanje, frustriranost zbog mehanizacije i djelomičnosti odnosa prema djelu. Kad se govori o radu, polazi se, dakle, mnogo šire od biblijske postavke o radu. Ipak Objava želi osvijetliti put kojim su kretali ljudi pod Božjim vodstvom (GS 33).

Nebiblijski i sasvim svjetski pristup radu postoji u marksizmu. Budući da je to shvaćanje često nametnuto pa stoga i vrlo prošireno, nije ostalo bez utjecaja na poimanje rada.

3. Marksističko poimanje rada

Marx je tragao za radikalnom promjenom odnosa u kojima je čovjek raščovječen i otuđen. Rad je jedan od ključnih pojmova — koji se pretvara u misao revolucije — ne objašnjava postojeće kao razumljivo, već ga nužno treba ukinuti. Čovjek za K. Marxa nije »homo faber« jer rad je mučan i otuđen.

Marx u »Ekonomsko-filozofskim rukopisima« određuje rad kao racionalno uređen proces izmjene tvari između čovjeka i prirode: rad je materijalna proizvodnja." No proizvodnja otuđuje

⁹ B. DUDA obrađuje teologiju rada upravo pod tim vidikom u svojem članku »Apostolsko djelo kao bogoslužje. Prilog teologiji apostolata prema sv. Pavlu«, u *Bogoslovska smotra* 33 (1963) 81—91.

¹⁰ Usp. H. JUROS, »Wovon handelt die Theologie der Arbeit«, u *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 120. Inače je cijeli *Communio* 13 (1984) br. 2 i *Concilium* 18 (1982) br. 12 posvećen radu.

¹¹ Usp. »Arbeit. Zum geschichtlichen Wandel des Begriffs«, u *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 1159.

rad. Rad ne ide za tina da potvrdi opću čovjekovu stvaralačku djelatnost, nego zatim da iz bića izvuče vrijednosti koje želi pretvoriti u robu.

Otuđenje rada u kapitalizmu pokazuje se na više načina.¹² Radniku se u prvome redu otuđuje proizvod rada tako da taj predmet živi svoj samostalni život kao roba na tržištu koju onaj tko ju je proizveo nikako ne može kontrolirati. Otuđen je i sam proces proizvodnje, jer je nametnut: radnik mora raditi da bi preživio. Tako rad nije realizacija potencijala pojedinog čovjeka, nego realizacija općih potreba tržišta. Radeći radnik ne dolazi k sebi kao čovjek, već se osjeća čovjekom samo onda kada ne radi pa mu se pravi život pokazuje u potrošnji i u prirodnim funkcijama (kao npr. u ljubavi i u gastronomiji). Tako postoji borba za posjedovanje, a ne borba za bivstvovanje. Čovjeku su tako otuđeni i drugi ljudi jer ih uvelike prihvaća samo kao rezervoar svoje proizvodnje — kao potrošače svoje robe ili proizvođače svoje potrošnje. Čovjeku je naposljetku otuđen i vlastiti život zato što se njegov bitni dio — rad — pokazuje samo kao sredstvo održanja golog fizičkog opstanka. To je dehumanizacija rada. Otuđeni rad ne proizvodi samo proizvode nego i prometnu vrijednost na tržištu. Marx utvrđuje da je rad taj koji uvećava kapital, tj. kapital je opredmećeni ljudski rad. Kapital i roba kao mrtvi ljudski rad vladaju radnikovim živim ljudskim radom. Roba je subjekt, a radnici su njezin objekt. Marx tu ekonomsku zakonitost naziva fetišizmom robe kojoj se još pridodaje svemogućnost novca.

U dosadašnjim načinima proizvodnje vlastiti rad otuđuje čovjeka. Otuđenoj egzistenciji bit je različita od opstanka: ne vidi se ono bitno za život. No čovjek može mijenjati svoje uvjete i okolnosti. Revolucija, kako ju je shvaćao Marx, imala bi biti realizacija njegove kritičke misli prevrata. Njome bi se otuđeni čovjek razotudilo i vratio sebi i svojem radu kao autentičnome životu u kojem, stvarajući svijet oko sebe, mijenja sama sebe i svoju bit, pokazujući da ta bit nije fiksna, nego da je produkt čovjekova rada, proizvodnje. U takvu radu čovjek se mijenja u drugi subjekt.

Ipak Marx razmatra o radu kao o mogućnosti ostvarenja čovjekove djelatne biti kojom čovjek mijenja okolinu i društvo i time stvara sam sebe i stvarnost u kojoj je rad potreba. Rad je čovjekova bit. Radom se čovjek ostvaruje. Svjetska je povijest proizvod čovjeka kroz rad.¹³ Proizvodnja i proizvođač imaju univerzalno stvaralačko djelovanje. Tako čovjek stvara sebe i svoj

¹² Usp. T. VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, FTI, Zagreb 1973., str. 48—64. Za rad kod Marxa veliku važnost ima disertacija Miroslava Volfa u Tübingenu 1986.

¹³ Rad je stvoritelj svake civilizacije i kulture. (F. Engels)

svijet. Rad u komunizmu ne zarobljuje: olakšavaju ga njegov društveni karakter i znanstvena mogućnost.

Marxovo izlaganje treba pogledati i kritički. Kada stupamo u radni život, već smo ljudi i svoje čovječstvo unosimo u rad. To naše čovječstvo mora se razvijati u radu, ali jednako tako može i zakržljati.¹⁴ Nitko se ipak vlastitim radom ne može učiniti čovjekom.

Marx je isticao rad, po mogućnosti društveni rad, i zastupao ovo mišljenje: čovjek tek po svojem radu postaje čovjekom. Crkva je zapuštala stvaralaštvo rada. Bila je usidrena u obranu vlasništva. Tek s papom Ivanom XXIII. počelo se pretežno govoriti o bogomdanom i bogomželjenom dostojanstvu ljudske osobe.¹⁵ Time je došlo do pomaka tako da je na prvome mjestu rad. Tako je rad napokon i u Crkvi dobio svoje samostalno mjesto.¹⁶ U ozračju marksističkog utjecaja splitski je nadbiskup na Koncilu zastupao mišljenje da radnici moraju ujedno biti i vlasnici rada i proizvođači.¹⁷ Radnici žele, naime, prema njemu, biti vlasnici, a ne samo prodavači rada. Rad tvori dio čovjekove osobe, a ljudska se osoba ne može niti prodati niti kupiti.

Vidjevši izvore, možemo pristupiti današnjemu teološkom vrednovanju rada.

III. Teološko učenje o radu

Sama teologija rada usredotočena je na Drugi vatikanski sabor koji u dvama poglavljima svoje pastoralne konstitucije »*Gaudium et spes*« (»Radost i nada«) obrađuje pitanja rada. Rad je, prema njemu, neposredni izljev ljudske osobe. Upravo Koncil razvija teologiju rada time što razvija misao da je čovjek kao slika Božja suradnik dovršenja i spašavanja stvaranja. Tako čovjek po svojem radu preobražava stvari, društvo i sebe. Po radu radnik vjernik izvršava svoje djelo apostolata.

1. Crkvena briga za svijet i probleme rada

U teologiji rada postoji problem objekta. Objekt nije Bog, nego rad i čovjekova stvarnost. Takvo teološko razmišljanje nazvano je teologijom genitiva koja je legitimna ako se uzme u obzir okolnost da je Isus Krist sve ljudsko, prije svega rad, podigao na dostojanstvo Božjeg interesa.

¹⁴ Usp. O. VON NELL-BREUNING, »In sinnvoller Arbeit des Menschsein entfalten. Über die Würde und Verantwortung des Arbeitens«, u K. RAHNER — B. WELTE, *Mut zur Tugend*, Freiburg—Basel—Wien 1979., str. 88.

¹⁵ Taj aktualni govor uvodi enciklika *Mater et Magistra*.

¹⁶ Poticaj je došao od francuske revolucije, marksizma, dekolonizacije, međunarodnih organizacija i nove tehnike.

¹⁷ Usp. F. FRANIĆ, *Putovi dijaloga*, Split 1973., str. 188—189.

Crkvena briga za stvarnost čovjekova rada eminentno se pokazala na II. vatikanskom saboru. Upravo je govor o radu jedan od vrhunaca pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* (1, 3; 11, 3).¹⁸ To je zapravo najvažniji dotadašnji socijalni dokument našeg vremena.¹⁹ Samim radom i novim problemima bavi se i posebna enciklika Ivana Pavla II. (LE).

Sabor se u svojem bavljenju radom nije zadržavao samo na pravu i dužnosti rada i potrebnoj nagradi za nj nego radu pristupa kao upravljanju i dostojanstvu ljudske osobe. I odmah na početku postavlja naglaske o smislu i vrijednosti ljudskog djelovanja, o korištenju zemaljskim dobrima, zatim o svrsi osobnog i kolektivnog napora i o značenju evanđelja za čovjeka. Bog je blagoslovio rad jer ga je htio. No rad treba osloboditi iluzija i nepotrebno je gajiti stanovitu mistiku rada jer rad nije religija moderna čovjeka.

Koncil pretpostavlja biblijski pristup radu. Istina je, naime, da se teologija stvaranja nastavlja u teologiji rada. Čovjek po stvaralačkome Božjem planu treba da zavlada stvorenjima i podloži zemlju. Tako je on djelatnik u stvaranju bilo kao suradnik bilo kao nastavljatelj Božjeg djela.

Rad, međutim, stvara nove prilike i pridonosi buđenju određenih mentalnih ponašanja kao što su svijet vrijednosti, zadovoljstva i ponosa. Čovjek se radom prvotno brine za uzdržavanje (GS 67). No to je on činio oduvijek i ne bi smio ostati na pola puta.²⁰

Rad ne može definirati sam sebe. Radu se pristupa kao složenoj stvarnosti. Red stvari mora služiti redu osoba, a ne obratno (GS 26). Čovjek po radu razvija sebe i gradi mostove prema drugima za skladan suživot.

Teologija rada, novost prije 30-ak godina, prolazi kroz stanovitu krizu ako se ističu samo neki aspekti i daju sasvim praktična pastoralna usmjerenja. Bilo bi opasno kada bi rad sam po sebi postao odlučujući činilac tako da bi se vrednovali samo radinost i privređivanje. Radnik se zato s otuđenjem radnog proizvoda mora boriti kompenzacijom potrošnje. Na Zapadu to doista i postoji, a na Istoku strepnja i glad za onim što bi se željelo postići. I mali se čovjek suobličuje tom mentalitetu u kojemu i cvjetaju profesije kao što su pjevači, sportaši i drugi zabavljači, čime se povećava i potrošnja.

Najveći doprinos teologije rada sastoji se u stvaralačkoj dimenziji rada.

¹⁸ Usp. O. SMULDERS, »Das menschliche Schaffen in der Welt« u ISTI, *Die Kirche in der Welt von heute*, Salzburg 1967., str. 201.

¹⁹ Usp. F. FRANIĆ, *nav. dj.*, str. 187.

²⁰ Usp. *AKSA*, 6 (873) od 13. 02.1987. (O teološkom četvrtku prof. Šagija) str. 2.

2. Stvaralaštvo rada ili nastavak stvoriteljskog djela

Čovjek je mnogo toga poduzeo, sposoban je da toliko preoblikuje prirodu da u njoj stvori svoj novi svijet. Priroda postaje čovjekov prostor bivanja i, humanizirajući prirodu, čovjek postaje više čovjek. Bog nije stvorio dovršeni svijet u koji bih ja došao da se ponašam kao gledalac. Čovjek je suradnik u progresivnoj organizaciji svijeta u kojemu je on sam demijurg i svijest. Izgrađujući svijet čovjek dovršava sebe. Radom tako služi na individualnoj, socijalnoj i kozmičkoj razini. Po radu se u neku ruku događa preobrazba svijeta. Time kao da povijest nije odijeljena od eshatologije nepremostivim jazom, nego kvalitetnim skokom rada.

Čovjek je osoba i ostvaruje se u materijalnosti i socijalnosti. Tako čovjek svojim radom pridonosi ostvarenju Božjega providnosnog plana povijesti. Sabor izlaže da je rad kao osobna i samostalna vrijednost ispred svih drugih činilaca ekonomskog života jer su druga područja privređivanja instrumentalne naravi, a rad je neposredni izljev čovjekove osobe (GS 67). Za svjetovne su djelatnosti u prvome redu nadležni laici (GS 43). Čovjek na radu suradnik je Boga stvoritelja. Stvorenje nije samo događanje početka. Bog trajno stvara. Stvara i danas. To znači da se njegov stvaralački čin ostvaruje u našem i po našem djelovanju, upravo po našem profanom, zemaljskom i svakidašnjem radu. Radi se, naime, o jednom te istom zahvatu koji je potpuno od Boga i potpuno od čovjeka. Kad radimo mi, Bog stvara u nama i po nama. Što ljudi više rade, Bog je više stvoritelj. Čovjek gradi svoju povijest kada surađuje s Bogom. Čovjek je po Božjemu planu pozvan da svojim radom usavrši stvaralačko Božje djelovanje. Prema Koncilu, čovjek je, dakle, Božji sustvaralac. No ljudski genij nije takmac Bogu (GS 34). Čovjek, naime, svojim radom sudjeluje i produžuje Stvoriteljevo djelo. Koncil se ne boji reći da čovjek kao Božji suradnik usavršava Božje djelo stvaranja.

I Sabor i enciklika LE znaju za korijen čovjekova sustvaralaštva: čovjek je slika Božja, osobito po nalogu da podloži i da zavlada prirodom i zemljom. Ispunjavajući taj nalog, čovjek i svako ljudsko biće postaju odrazom Stvoriteljeva djelovanja. Tako rad ima prijelazno i samostalno djelovanje: izvire iz ljudskoga subjekta i okrenut je prema vanjskom objektu — pretpostavlja specifično vladanje zemljom, a čovjek pak potvrđuje i razvija to vladanje. Tako ljudski rad kreće od čovjeka i obogaćen mu se opet nekako vraća (GS 35), kao što tvrdi Sabor: »Čovjek svojim radom ne samo da preobražava stvari i društvo već usavršava sama sebe« (GS 35). Koncil nije stao samo na teološkoj činjenici da rad izvršava i nastavlja Božje stvaralačko djelo nego sudjeluje i u Kristovu otkupiteljskom djelu. Prikazujući Bogu svoj rad, čovjek se pridružuje otkupiteljskom djelu Isusa Krista koji je radu dao uzvišeno

dostojanstvo (GS 67). Koncil kaže da čak i svakodnevni poslovi nastavljaju Stvoriteljevo djelo, a služe i braći ljudima (GS 43). Pojedinačna i kolektivna ljudska djelatnost odgovara Božjoj zamisli. Tako rad nije više čin stvaralačkog samoostvarenja, nego mjesto društvena djelovanja. Um, mašta i osjetila sredstva su da se dovrši Božje djelo: bez obzira na to je li umjetnik ili obrtnik, poduzetnik ili pak radnik ili seljak svaki je radni čovjek stvaralac (PP 27).²¹ I samo radom služi se braći i ostvaruje se Božja zamisao.

Isticanje samo stvaralačkog elementa može biti ostatak bibličizma koji ne odgovara cjelokupnoj objavljenoj poruci o radu, a ni modernoj problematici rada. Biti danas stvaralac uistinu nije jednoznačno. Tko može danas reći da je napravio automobil ili kuću. Čovjek nije majstor svojega djela. Ne može niti uživati zadovoljstvo obavljenim djelima jer ni sam ne zna za koga radi i jedva se tim djelom može sam služiti.

Sabor, dakle, uči da rad nije tvrda nužnost i mučna kazna, nego poziv na izgradnju novoga svijeta koji je već u otajstvu sada nazočan i sigurno je da će se ispuniti (GS 39).

Rad, dalje, ostvaruje susret čovjeka i prirode, Čovjek se u njoj zauzima i potvrđuje. On je podlaže i čuva. Čovjek je obdaren i društvenim karakterom pa se odmjerava i razvija u međusobnim odnosima. Više o tome bit će rečeno kada budemo govorili o etičkom vrednovanju rada. No prije toga treba promotriti kršćansku aktualizaciju duhovnosti rada.

3. Duhovnost rada

Carlvles je polovicom 19. st. ustvrdio da je »laborare« jednako »orare«.²² Bolje je posegnuti za Benediktovom lozinkom »ora et labora«. Treba isključiti svaku jednodimenzionalnost u radu odnosno u molitvi kada ih kršćanski vrednujemo. Molitva je u kršćanstvu uvijek bitna značajka života. Ali upravo po radu čovjek se upušta u povijesni hod s prirodom i društvom. Rad želi povezati i povući naprijed. Benediktova formula znači sintezu, a ne kontrapoziciju između rada i kontemplacije, šutnje i akcije. Molitva tako shvaćena jednaka je zauzimanju, a zauzimanje je jednako molitvi. Postoji, naime, jedan jedini poziv na služenje Bogu i bližnjemu: Bogu u bližnjemu i bližnjemu u Bogu.

Enciklika o radu (LE) ima na kraju cijelo poglavlje o duhovnosti rada. Tako je oživljena teologija rada 50-ih godina. No Ivan Pavao II. ne argumentira teološki, nego socijalno-etičkim putem povezuje rad i život. Rad je naime, zauzimanje i služenje i nije za

²¹ Usp. PAVAO VI, *Populorum progressio*. Enciklika o razvitku naroda, Zagreb 1967.

²² Usp. »Arbeit. Zum geschichtlichen Wandel des Begriffs«, u *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 159.

čovjeka nešto izvanjsko. Time je isključen angelizam duhovnosti, pa da rad i tehnika pripadaju horizontu kršćanske brige.

Pavlove poruke imaju ključnu važnost za duhovnost rada: radom se stječu sredstva za život. Za uzor Pavao daje svoj apostolski način života, a to je nasljedovanje Kristova puta, a takvi treba da budu i kršćani. Po utjelovljenju Bog ulazi u stvarnost rada, jer na sebe preuzima sve ljudsko, ne gubi se u njemu, već ga usmjeruje na dobro (GS 38). Isus je u životu zarađivao za kruh i tako posvetio svaki rad i potvrdio duh rada. Bog je postao čovjekom da bi čovjek postao više čovjek. I čovjek, pridružujući sebe i svoj rad Kristu sudjeluje u plodu otkupljenja, kako optimistički govori II. vatikanski sabor: »Štoviše smatramo da se čovjek, prikazujući Bogu svoj rad, pridružuje otkupiteljskom djelu Isusa Krista koji je, radeći u Nazaretu vlastitim rukama, dao radu uzvišeno dostojanstvo« (GS 67).

U duhovnosti rada prisutan je i križ. Novo doba u križu i muci počinje radom. Priroda i narav su buntovni i čovjek svojom marljivošću mora uprijeti da bi iz križa izvukao plodove. Podnoseći muku rada u jedinstvu s Kristom raspetim, čovjek na neki način surađuje sa Sinom Božjim u otkupljenju čovječanstva, jer sve stvorenje stenje u porođajnim bolima (Rim 8, 22). Križem i uskrsnućem ili, kraće rečeno, otkupljenjem učinjena je pretvorba odnosa i humanizacije svijeta. I svaki čovjekov posao na ovome svijetu prinos je humanizaciji. Otkupljujući svijet s uskrsnulim Gospodinom, čovjek pridonosi izgradnji nove eshatološke budućnosti kod Boga. Duhovnost rada želi pomoći na putu do Boga stvoritelja i otkupitelja.

Odgojna vrijednost rada sastoji se u podlaganju muci i teretu rada, kakav on nerijetko i jest (LE 10). Ali i u radosti rada skriva se velika odgojna vrijednost koja pomaže čovjeku da mu prilazi s voljom i ljubavlju. Radost zbog uspjelog i ostvarenog djela pridonosi rastu kršćanskoga humanizma.²³ Svojim radom čovjek koristi braći ljudima i društvo prožima kršćanskim idealima. Po svakidašnjem radu čovjek se uzdiže na više svetost i u apostolskome planu (LG 36; 41) jer kršćanski radnici mogu ispuniti misiju Crkve u svijetu rada. Apostolat rada odvija se odsada u svijetu rada gdje vjernici žive.

Radom se ipak izravno ne gradi Božji svijet na zemlji. Vođen sam sobom i svojim interesima čovjek upravo radom može razgrađivati ovaj svijet. Da bi se to izbjeglo, radu se pristupa etički.

²³ Usp. O. VON NELL-BREUNING, nav. cl., str. 91.

IV. Etičnost rada

Čovjek svojem radu pristupa i odgovorno. Usmjeruje ga i etički vrednuje kako bi njime pridonio osobnom i društvenom razvitku. Koristeći se radnim dostignućima i humanizirajući radne odnose, čovjek općenito pridonosi napretku i budućnosti.

1. Vrednovanje rada

Rad je inventivna i dinamička stvarnost. Govoreći o radu, dotičemo kompleks vrijednosti, kriterija i moralnih normi i humanizacije svijeta. U tome kontekstu treba vrednovati čovjekove duhovne i materijalne potrebe. Teologija ljudskog rada naposljetku je teologija radne osobe. Posao izlazi iz osobe — čovjek u radu ostavlja svoj pečat i podlaže ga svojoj volji (GS 67). I nadbiskup Franić ispravno na istoj razini izjavljuje da ljudski rad po svojem stupnju vrednovanja stoji ispred drugih životnih faktora.²⁴

Odgovornost za rad isključuje različite nepravde. Rad je, naime, sredstvo za ostvarenje vrednota: ljudsko dostojanstvo, bratsko zajedništvo i sloboda. U radu čovjek ulaže svoju osobu, dapače, unutrašnju jezgru i savjest.²⁵ Ali to nije kaznenička, nego stvaralačka savjest.²⁶

Čovjek se svojim radom želi okoristiti i iz njega izvući ono najbolje (GS 34). No radna aktivnost ne može pokriti svu širinu ljudskoga bića u bezgraničnoj dimenziji njegovih potreba i njegovih nadanja, bilo kolektivnih bilo osobnih.

Optimnistična očekivanja rada premalo se pitaju o vrijednosti i smislu rada.²⁷ Radom se služi Bogu (GS 37), ali u vlastitu radu, pa bilo kakav on bio, čovjek se mora razviti. Treba odstraniti zapreke jer znanošću i tehnikom povećana je produktivnost. Smanjeno je radno vrijeme. Postoji uistinu mogućnost za promociju kulturnog i duhovnog života. Rad uistinu treba da bude humaniziran.²⁸ Svoju protutežu on može imati u slobodnom vremenu i u odmoru. Naime samo tako čovjek skuplja energiju i osposobljava se za rad. U slobodnom vremenu i za vrijeme odmora on može razvijati obiteljski, kulturni, socijalni i religiozni život (GS 12). Tako nastupa promjena vrednovanja rada, pri čemu rad nije samo lijek za materijalnu nuždu, a plaća nije jedina kompenzacija za rad. Svakako je potrebna askeza da bi »homo laborans« postao čovjekom prakse ljubavi. Ljubav je most od teologije do etike ra-

²⁴ Usp. F. FRANIĆ, *nav. dj.*, str. 188.

²⁶ Usp. AKSA, 6 (873) od 13. 02. 1987., str. 1.

²⁷ Usp. L. ROOS, »Theologie und Ethik der Arbeit«, u *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 100.

²⁸ Usp. UTK, *Das zweite vatikanische Konzil*, III., str. 384. Vidi i tumačenja o radu Koncila kod G. Campaninija, Casale Monferrato 1986. i *Dizionario del Concilio Ec. Vat. Secondo*, Roma 1969.

da. Polazi se od vjere: Krist djeluje u srcima ljudi — trudi se da bi život bio humaniji i da bi Zemlja imala koristi.

Dakle, rad treba pravo vrednovati, ali čovjek zna da je rad povezan s otuđenjem. Stoga rad treba relativizirati. Čovjek je, naime, više od rada i ne iscrpljuje se u radu. Radnik je tako u opasnosti da se toliko poistovjeti sa svojim radom da mu nije ni do čega osim do ekonomskog dobitka. Enciklika o radu govori o strahopoštovanju u radu kako čovjek u njemu ne bi propao (LE 25). Zato ga treba svesti na ljudsku mjeru i odgovornost.

Oko 200 koncilskih otaca predlagalo je da se pri upotrebi zemaljskih dobara, uz naravni cilj, ne smije izgubiti iz vida ni nadnaravni cilj.²⁹ Ipak Koncil izbjegava svaku podjelu na religiozne i zemaljske dužnosti (GS 43). Rad može pomoći da se postigne smislen i dostojan čovjekov život. O 50. obljetnici Međunarodne organizacije rada Pavao VI. rekao je da su se u prošlosti ljudi previše brinuli kako bi više imali, a odsada se moraju brinuti da više budu.³⁰ Rad se mora etički usmjeriti prema cilju kako bi koristio ukupnome čovjekovu boljitku.

2. Etika rada

Uz blagoslov na početku postoji i sjena uzrokovana čovjekovim slobodnim izborom. Oholost i egoizam usmjereni su protiv pravog značenja rada i dostojanstva ljudske osobe. Teologija danas dobro uočava bit: čovjek je biće i priroda u pokretu i tu nisu na prvome mjestu propisi, nego vrednovanja. I čim čovjek bude više napredovao, bit će otvoreniji za transcendentno. No, čovjek nije idealno biće pa mu je zato potrebna i zapovijed. I rad je Božja zapovijed (Post 2). I rabini potiču svoje učenike: Ljubi rad!

Poboljšanje životnih uvjeta moralna je obveza. Ono bitno u procjeni posljednje kvalifikacije čovjeku dolazi od realnosti koja se razlikuje od njega, tj. od etičkog izbora. Odlučujući su pritom usmjerenje i korist. Upravo radni proces pokazuje da je naše društvo sve složenije. Tako etika gradi mostove i susreće se u radu ondje gdje su na djelu solidarnost i milosrdna ljubav. Rad čovjeka oplemenjuje, gotovo humanizira (GS 67), a čim tehnika humanizira, podliježe etici. Ako je, međutim, čovjek rob rada, onda on može i dehumanizirati (GS 67). Koncil se suprotstavlja zloupotrebi na račun radnoga čovjeka.

Duševni rad kao stvaralaštvo i misaonost u svim vremenima i na svim mjestima uživao je poštovanje. Tjelesni je rad prisiljen boriti se za svoje priznanje.³¹ Tako i u radu ne treba više cijeniti

²⁹ Isto, str. 497.

³⁰ Usp. PAVAO VI., *Crkva i rad danas*. Govor u Ženevi prigodom 50-godišnjice O. I. T.-a, Dokumenti 23, Zagreb 1969. (br. 21).

³¹ Usp. L. ROOS, nav. čl., str. 102.

duhovni rad od rada seljaka i radnika. Mi znamo da je čovjek duševno i tjelesno biće i znamo da se duševni i tjelesni rad ne samo pristoji nego i koristi punome ljudskom razvoju (GS 55). Razvitak pak vrijedi više od samog nagomilavanja vanjskog bogatstva.

Etika poznaje nastojanje za oslobođenje rada, ali i oslobođenje od rada: reguliranje rada i odmora omogućuje prostor i vrijeme da čovjek njeguje i kulturu, kult i duh. Koncil zna za tu potrebu: »Radnicima treba također dati mogućnost da samim radom razvijaju vlastite sposobnosti i svoju osobu« (GS 35). Treba se boriti protiv zakona konzumizma i socijalnih sistema koji izrabljuju. Veća pravda, bratstvo i čovječnije uređenje u društvenim odnosima vrijedi više od tehničkog napretka (GS 35).

Potrebne su uistinu etičke konsekvencije. Treba imati novo mjerilo napretka. Ne može se postići sve odjednom. Svaka kultura počiva na odricanju. Potrebno je otkriti svrhu i smisao stvari. No bez dublje snage ljubavi ne može se spriječiti opasnost od uništenja. Treba vjerovati u snagu ljubavi jer ljubav je jača od mržnje (GS 69). Rad, kapital i sindikati moraju se usmjeriti prema ljudima. I unatoč svemu gajiti povezanost tako da poduzeće postane zajednica osoba (PP 28). Nadalje, važni su solidarnost i sudjelovanje. Potrebno je ulaganje u istraživanje. Tu je uključena i potražnja za slobodnim tržištem. Rad nije roba, nego je vezan uz osobnost. Ali potreban je i kapital koji se obrće i ulaže. Dobro je promicati rad, ali živi se od plodova rada.

Premalo je samo pozivanje na svijest i odgovornost u radu. Čovjek ima pravo na odgovarajući rad i nagradu.

3. Pravo na rad

Znanstvena analiza zemaljskih stvarnosti nije prvotna zadaća Crkve. Teologija rada ne može, dakako, nadomjestiti ekonomiju rada. No Crkva u zadnjih 30-ak godina ne prestaje govoriti o dostojanstvu i pravima ljudske osobe.³² Pravo na rad elementarno je pravo svakoga čovjeka, što proizlazi iz evanđeoskog svjetla.

Čovjek ima pravo na rad i pravo na zaštitu u radu (GS 26–27). I čovjekova je dužnost da savjesno radi (GS 67). Rad je, dakle, jedno od osnovnih i temeljnih ljudskih prava i dužnosti. Čovjek je gotovo po naravi pozvan da djeluje kao graditelj i stvaralac. To nužno osnovno pravo osobnosti kao »pravo na rad« proizlazi iz činjenice i potrebe čovjekova razvoja.³³ Povelja ljudskih prava UN najprije rad shvaća kao preporuku (1948), a tek kasnije kao međunarodno pravo (1966). Crkvena je socijalna nauka radije govorila o pravu da se radi. Pravo na rad moglo bi se

³² Usp. O. VON NELL-BREUNING, nav. čl., str. 89.

pogrešno shvatiti kao pravo na određeno radno mjesto. Ipak pravo na rad općenito je uhodani izričaj pa se njime služi i Crkva.

Rad se ne uskraćuje ni ratnom odnosno političkom i kriminalnom zatvoreniku. Dužnost je države da svi koji mogu i žele raditi imaju za to i priliku, prije svega oni koji zarađuju za sebe i za svoju obitelj. Inače čovjek ne može ostvariti svoj poziv u životu i društvu.

Da bi uspjelije funkcionirali pravo i zaštita radnika, radnici imaju pravo na osnivanje udruženja. Bitne se, naime, odluke donose ne u poduzećima, nego u tijelima i višim nadležnostima, pa radnici sudjeluju pri donošenju odluka izravno ili preko slobodno odabranih predstavnika (GS 68). Uistinu postoji pravo i dužnost za humanizaciju rada. I odmor kao izmjena i mogućnost slobodnog vremena jednako tako treba pravedno oblikovati. Sabor priznaje radnicima i pravo na štrajk, kao dopuštenu i zadnju nužnu intervenciju (GS 68).

Pastoralna konstitucija GS dobro zna da se društvo može djelotvorno brinuti za ostvarenje prava i dužnosti na rad. Postoje tri velike skupine ljudi za koje je potrebna osobita briga i revnost u rješavanju problema: besposleni, nedovoljno zaposleni u nerazvijenim krajevima i mladi naraštaji. Ekonomska ravnoteža hitan je zadatak sadašnjosti. Svi smo, naime, sinovi i kćeri Božje. Postojeći rad treba podijeliti bilo skraćanjem radnog tjedna bilo skraćanjem životne radne dobi. Dobrim ulaganjem mogu se stvoriti nova radna mjesta. Zauzimanjem i budnošću pridonosi se štednji i kvaliteti rada. Dobra treba čuvati i za buduće naraštaje.

THEOLOGIE DER ARBEIT

Zusammenfassung

Arbeit ist die Schlüsselfrage der gesamten sozialen Problematik.

Die Quellen machen zuerst einen linguistischen Zugang zur Frage der Arbeit als »bonum arduum«, das jedoch Beglückung schenkt. Die Arbeit zeigt sich auf Grund der menschlichen Gottebenbildlichkeit als das Werk der Schöpfung, denn durch die Arbeit wird die Erde kultiviert und bewahrt. Vermöge der Arbeit ermöglicht und erhält sich der Mensch sein eigenes Leben. Der Marxismus erblickt daher in der Arbeit eine alle Beziehungen und Situationen verwandelnde Kraft.

Eine Theologie der Arbeit finden wir in der Pastoralkonstitution »Gaudium et spes«. Der Mensch ist Mitwirkender an der Vollendung und am Heil der Schöpfung. Durch seine Arbeit vollzieht er auch echte christliche Sendung.

In Verrichtung seiner Arbeit soll sich der Mensch verantwortlich verhalten, denn er muß sein Werk ethisch bewerten, indem er die Arbeitsverhältnisse humanisiert und einen Beitrag zum Fortschritt und zur